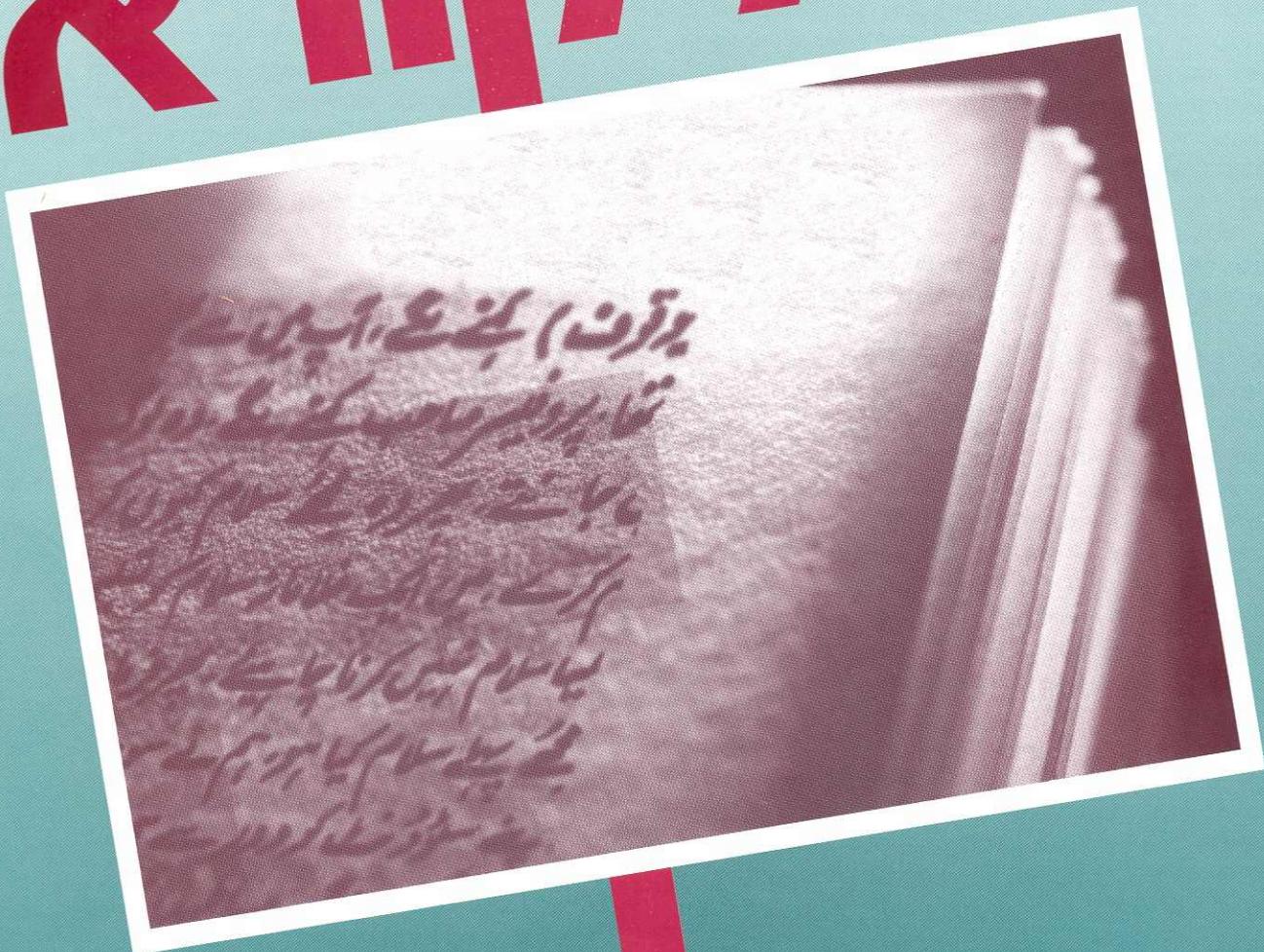

כתב עת לספרנות
למיידע ולארכיוונאות

יד להורא

דצמבר 1995

כרך כ"ט, כסלול תשנ"ו

ISSN 0334-1143

עבדי הספרות העברית*

זהר שביט
אוניברסיטת תל-אביב

בשנות העשרה של ראשית המאה נראתה ספרות עברית בשם יוסף ברנו ממהר לחנות קטנה בסמטאות ירושלים העתיקה. יחד אתו צעד סופר עברי אחר, פחות מוכר באותם ימים, ושמו שומאל יוסף עגנון. על האירועים באותו יום סייר עגנון:

בתוךachi

כיוון שיצאנו חזר לחדרו. כשיצא ראייתי שהוא טומן בכי ידו חף. אדם סקרני איני ולא שאלתי מה זה בידך. הלכנו כמה שהלכנו ודיברנו מה שדיברנו עד שעמדנו ונכנס לחנות אחת מאותן החניות שהיו אצל שער יפו ואמר לי, בוא עמי. נכסתי אחריו. הניח את החף לפני החנוני ואמר לו, איך מושט מיר מוחל זיין, כי ארך די צוויי בשילקיס פון מייניט וועגן, פירוש מוחל לי מיר, זוק אני לאוטס שני הבישיליקים לשם עצמי. ענה לו החנוני ראשו ואמר, לעולם אל ישנה אדם ממנהגו והחיזיר לו את מיעוטינו. מה פירוש זוק אני לשני הבישיליקים לעצמי ומה פירוש לעולם אל ישנה אדם מן המהanga. נהוג היה ברנו שהיה חורר את המכנסים ברצואה של ער, משנתרפה רצאותו והוצרך לקנות לו חדש ותפתה לימי שנותפה לנקות לו כתפיות כדרך כל אדם מן היישוב. עכשו שהচיזיר את הכתפיות חמשה פרנקים לשם הווצאות ספר עמי החיזיר את הכתפיות לחנוני וחזר לחגנו עצמו ברכזותו הישנה והמרופטת. בבקשתה מכם הנמצא בזה איש שמנור על עצמו בשביל ספר של אחר.

לסיפור זה יש כמה וכמה לקרים וشنאים מהם, חשובים לעניינו: העובדה שבראשית המאה הייתה העשייה התרבותית כרוכה בהרבה מאוד נכונות להקרבה אישית, והעובדה החשובה עוד יותר שמנהיגות היישוב הייתה שותפה מרכזית לצירתה של התרבות העברית.

ואכן, יצירת התרבות העברית ביישוב היהודי בארץ ישראל נתפסה כפרויקט לאומי בעל חשיבות עליונה. כמעט כל מי שנטלו חלק בבניית הבית הלאומי בבנייתה של חברה לאומית יהודית אוטונומית בארץ ישראל ובתהליכי התגבשות של זהות היו שותפים לצירה זו.

השאיפה לבנות תרבות עברית בארץ ישראל תבעה את הקמתם של מסדי התרבות המהווים תנאי הכרחי לכל פעילות של תרבות ולכינונה של מסורת תרבותית. החברה היישובית נאלצה להקים את המסדדים האלה מן היסוד, והקמתם התאפשרה מראש ובראשונה מפני שניתנה לה עדיפות ראשונה במעלה על ידי הנהגת היישוב ועל ידי העילית התרבותית, ככלומר על ידי יזמי התרבות החדשנית וסוכניהם.

מעמד זה של התרבות העברית היה בעל אופי אידיאולוגי-נורטיבי, ככלומר פועל ווצאת מראיתה של "תרבות" כיצירתת את הזאות הלאומית על תכנינה הרוחניים והאינטלקטואליים וגם כנותנת לה ביטוי. לא פחות מכך תרמה למעמדה של

כל הימים שהכרתי את ברנו חזק מליל הרצאתו על מנדלי שכמ' דירטה עלה לא ראיתי את ברנו בער שכהזה. ישב היה בחוץ לפני חדרו כדיו נוניות בשווולי בגדו כמו שאחזהו צנה והיה מביט לפניו כדי שכללה לו עולם. הلتכי אצל אהרוןוביץ. ובאותם הימים מקובל היתי עלי ולא הייתה אסיפה שניתית של הפעול הצעיר שלא היה משתבח לפניו חבירי הפעול הצעיר שישיפור זה וזה פרטמתי על ידו בשנה זו, ובכל דברי שדיברתי עמו להצדיק את ברנו לא הוועתי כלום.

הארוןוביץ באחת, חטא חטא ברנו וכוי כפוי טוביה הוא ברנו וכו'. מה שלא עשיתני אני עשה ר' בנימין. בהשלך ודעתי הוציאו מלבו של אהרוןוביץ כל שמצ' של תרעומת על ברנו ועשה שלום בינו לברנו. השלים ההור, שמחות טנה בפועל הצעיר לא הוחרה. כך בעבודתו והתחל מבקש לו כדי חיותו ממקום אחר. ומקום אחר לא מצא ברנו בארץ עד שלא ראה לפני אלא לרדת לאמריקה. אין זכר אם זה היה קודם שהעלה את אחיו ואת אחו לארץ או לאחר שהעלה אותם.

באותם הימים יצא שביעון עמי בירושלים, זה השבועון אחדות של מפלגת פועלי ציון, ועורכי העтонיו היו יצחק בן צבי, עכשו נשיא מדינת ישראל, דוד בן גוריון, יצחק רាជ' מושל ישראל, ויעקב זרובבל, עכשו ממנהיגי הפעולנים. שמע יצחק בן צבי שברנו עומד לצאת ארץ ישראל ירד ליפו וזימן את ברנו לעשות עמהם בעתון שלהם בירושלים. כל זה שמעת מפי מר יצחק בן צבי (נשיא מדינת ישראל) בהרצאתו למלאת ארבעים שנה לפטירתו של ברנו.

ברנו כתב לי ש牒בש שיצא ספרי על ידו. שכחתי לספר, על המעתפה הוסיף ברנו, מחמת שלא היה בידו כדי לנקות מבל, נתעכט המכטב בכיסי שבעה ימים. דרכם של מוילים שהם עשירים מן המחרכים. בתולדותי אני באותם הימים עשיר היה המחבר מן המول', המחבר היה בידו לנקות לו מבל, מה שאון בן המול' שהוצרך להמתין שבעה ימים עד שמאנו גרש לנקות לו בול.

כספי לא היה לברנו. נתגלו מעתות לידו היה מוציא פחות משlish על עצמו לצרכי הכהרים והשאר על אחרים. אם כן מה עשה? לוה קטת מר' בנימין וקצת מן האחים שטרויט. לפונ' כשהגיע גמור הדפסת הספר ראה שטעה בחשבון והוצרך עוד לארבעה חמישה פרנקים. ולחזר ולבנות לא רצה. לאחר שאכלנו ושתיינו עמד ואמר, בוא ואראך את ירושלים.

הקמת מרכז של תרבות בארץ סבלה לא רק מהיעדר תשתיות טכניות אלא גם מבסיס כלכלי רעוע ומהמספר הקטן של קהלה קוראים פוטנציאלי. לכן לא יכולה כל יוזמה מועלית ל��ות לרווח; במקורה הטוב קיוו המומלכים לכיסות את הוצאות הדפסה של הספר וארך בכך כלל לא הצלחו. בדרכו, לדוגמה, היה נתון כמעט תמיד בקשיים כספיים בגל הספרים שהוציאה לאור ובשל ההצלחות שנintel על עצמו לצורך זה.

למרות הצהרתנו המפורשת של ברנر שהייתה בהן מושם הרמת ידים ולמרות מודעותו לקשיים העצומים העומדים בפניי מישוצה להיות שותף להקמתו של המרכז הספרותי בארץ ישראל, היה ברנرichert הדמיונות הדומיננטיות והפעילות ביותר בהיותו של המרכז הספרותי. אין כמעט מפעל ספרותי שלא היה קשור לו - שותפות בעריכת "הפועל הצער", פעילות בהוצאה "לעם" ומואחר יותר בהוצאה "יפת"; חברות בוועדה לתרגומים של המשרד הארכישראלי בתקופת המלחמה, שיימה ואפשרה מפעל תרגומים גדול בתנאי התקופה, ערכית כתבי עת שונים, שיצאו לאור בארץ ישראל ("ירביבים", "בינותים", "הצדקה") ווירכת כתבי-העת הספרותי של מפלגות אחורות העבודה - "האדמה". כל זאת בלי להזכיר כמובן את המיגון העצום של תוכניות ספרותיות, שברנر היה שותף פעיל ליזומתן

ואשר ברובן המርיע לא הגיעו לכל הגשה.

איך אפשר להסביר את הסתרה הזאת? איך אפשר להסביר את העבודה, שברנר וחביריו הפעילים במרכז הספרותי בארץ ישראל בשנות העשרה מכחשים מצד אחד את האפשרות להקים מרכז כזה ומצד אחר הם פעילים בו בליך מתוך מסירות נפש ומתוך נוכנות להקרבה אישית מרובה.

במכתבו אל לחומר כתב ר' בנימין:

שם של עמדת היישוב היא בעירה נשאת על נפי יסורים וותוריים וכשם אין בכלל בארץ ישראל בת-קיפה, בת-זונות וכיוצא בהם מסמני הקולטוריה של כרכימים גדולים כך גם שאיפותנו בספרותן הנטוצאות של אייזו נדיות.
(גניזים 11265/157)

ובמכתבו אחר אל שלום שטרוייט כתוב:

יצור הרע מסיתני להוציא חומות "למועד". מה שיידן? צרך להפסיד בספרות אייזו פרוטות, מה שלא קיימת בכלל ימי המלחמה.
(גניזים 5/27460)

ואכן ככל הנראה הייתה בספרות באוטן שנים חשיבות עליונה, שהרי בכל מעשיהם ובכל דבריהם של ברנר ושל חבריו עומرت החות השני הסתירה הנעוצה בעצם מעשיהם: מצד אחד ההכרה, שבארץ בופן קטגוריה אין תנאים לפעלויות מועלית של הוצאה ספרים, ומצד אחר תחושת ההכרה שנבעה מהרגשה של אין ברה ושל צרך...

domha כי תחושת היאין בירהה. אין סיכוי למרכז הספרות העברית אלא ורק בארץ ישראל, והתחושה של צרך. כי לא יתכן לבנות חברה לאומית בily שתהיה בה פעילות תרבותית אינטנסיבית ובela שיתהווה בה מערכת משותף של סמלים

התרבויות השαιפה ל"aicoot חיים תרבותית", ככלור יצירת חברה הננהנית מרוב "התוצרת התרבותית" לפי המקובל בחברות באירופה שנתפסו כראיות לחיקוי ב"התוצרת התרבותית" הכוונה בספרות, למוזיקה, לתיאטרון, לצירור וכדומה. הפעולות בתחום אלה נחשבו כהתגלמות של התרבות הלאומית או "המוחות הלאומית", ולפיכך צריכה הייתה התרבות הלאומית ליציר את כולם.

במכתב שכותב יוסף חיים ברנר אל אשר בילין בתמוז תרע"ט (1909) טען:

אתה רוזה שاكتוב לך ביכובך ראש, כי תבוא, אולם אני איני יכול לכתוב לך זאת אפיו בקהלות ראש. אקלימה של הארץ קשה, אוכלים פה קדחת, להשתכר אין בהמה, אין! אלא שם רוזה אתה למוא והוא מה - אז אין לדם. אני, למשל, אהת דיעתני הנוכחית, אלמוני הייתה נמצאה באיזה אורח פלא בלונדון - לא הייתה לי שם. ועליך לדעת, מתקות היגאולה צרך להתייאש להלוטן. איש לאלהך [...] בילין! אתה יודע, כי אני אהוב אותך; אתה יודע, כי הייתה רוזה להתראות אתה, אבל אני אומר לך באופן קטיגורי: אל תשע!
(איגרת 443)

ובמכתב אחר אל פ. לחובר כתוב:
בנוגע להזאה אורגן ספרותי בארץ ישראל - הנה דעתך:
א) להזאה ספרותית אמיתי יש מקום דוקא במרכזה קולוטורי ולא כאן, שספר חדש באיזו שפה הוא חזון לא נראה. לצד הציבור שבדבר אין לתעعرך מיוחד. אפיו הפועל הצער, שכלו ציבור, אין לו כל השפעה לא בפנים הארץ ולא מהוצה לה. זהו [בדרך] בכלל,
מן הצד האובייקטיבי שבדבר;
(איגרת 445)

ואכן צדק ברנר, התנאים ה"אובייקטיביים" בארץ היו קשים מנשוא: למרכז ספרותי לא הייתה כאן תשתיות טכנית, לא הייתה תשתיות כלכלית ואך לא תשתיות של קהלה קוראים ייבש שיכול לקיים את הספרות. התשתיות הטכנית בארץ ישראל הייתה עלובה ביותר, כמעט בלתי קיימת. בארץ פעלו אומנים כמה בתים דפוס, אך הם סבלו ממשיים טכניים רבים, מחוסר קבע בניר שהיה צריך ליבא, לא הייתה כאן צינקוברפיה, אפיו באוטיות דפוס היה מחסור. לא היו די אוטיות דפוס מאותו סוג, דבר שעורר כמובן קשיי הגהה ורבים, שלא לדבר על הקשיים שהתעוררו בעצם תהליך הייצור של הספר.

כך, לדוגמה, תיאר ברנר במאמר אל ברדי-ביבסקי את תלאותיו בהוצאה לאור של קובץ ספרותי השתרף מ-גמ ברדי-ביבסקי: צער גדור גורם לעין ההגהה. הסכמתי, שהדבר יעלה לי אפיו בעשרה פרנקים - וגם זה אי-אפשר. בבית הדפוס 'אחדות', שבו אני מודפס את הקובץ, יש אותיות רך לחץ ביגון [גיגון דפוס], שמסדרים ומדפים ומפזרים ושוב מסדרים; אין כאן מוכנת סידור ואין גם די אותיות לעטון ולקובץ.
(איגרת 570)

להוציא דבר בלי קרבנותו. ואנחנו קיבלנו על עצמנו לתת כל מה שבידינו. ב��צור, אנחנו עובדים חנם ומפסידים כספ', אבל את הוצאה לא נפסיק. זה אין כל ספק" (גניזים, ארכיוון בורלא, 8573/66, קבעתו של ר' בנימן: "צריך להפסיק בספרות איזו פרוטות").

אמירתו של לדן, "באץ ישראל רואה הספרות העברית מדעת ולא מדעת את העורבה היחידה לקיומה לדור ולדורות, את המזביח היחידי אשר בקרנותיו היא נחצתה להנצל מותך כל התנאים האויביים" (הדים, ד', חובי-ה, עמי 47) - כל אלה גם יחד מעידים כי התרבות העברית עמדת בראש מעיניהם של העוסקים בה, וכי הם רואו בה, ממש כפי שכתב ר' בנימן:

"*הו ימים בארץ שהספרות תפסה מקום בראש".*

המידניים בעשייה של התרבות. גם להם הייתה ברורה וモובנת מלאה האחריות שלהם לבנייתה של תרבות עברית וליצירתה. כל מידי אני שכיבד את עצמו וככל איש ציבור, יהא זה בן גוריון, מלכצנלסון או זאב ז'בוטינסקי, ראו חוכמה לעצם להקדיש חלק מחשיבותם לבויות הספר והספרות; במרקםם מסויימים הם גם הציעו פורוגראמה מפורטת לתשתיות התרבות היהודית והיו פעילים בהגשמהה. אחריותם התבטה לא רק בכתיבתן של פרומורמות של תרבות אלא גם במעורבות הרבה בעצם העשייה היום יומית שלה. מלכצנלסון כידוע סייע לסופרים להוציא לאור את ספריהם והוא מערוב בהקמת הוצאת "עם עובד". הוא גם מי שטבע את הציגורף "אדמה לעם ורוח לעם" וכרך אותן כרכוכות זו בזו. זאב ז'בוטינסקי, במאמרם שכתב עד שנות העשרים, קבע סדר עדיפויות לאומי של הוצאה לאור, ולתקופת מה הייתה שותף בעצם בהוצאה ספרים עברית בברלין. דוד בן גוריון העמיד את עצמו לרשות הספרים שחיפשו מימון להוצאה לאור של כתבי-העת. בן גוריון גם היה הנמען המובןarial מallow לשאנטי אגודות הספרים בכל שעה של מצוקה קשה. על מעמדה המרכזי של הספרות מעידה מעורבותם של היחס אל התרבות היה כל צורך דחוק והכרחי שיש לעמל בהגשנותו,

כפי שכתב ברנר במאכתם לחומר מיום 19.4.1912:
"כי לא ידע האדם לחומר, עתו, ולפיכך מן הראי ישעה האדם

בכל שעה כפי יכלתו וכפי האפשר - ומיד!"
הן הנהגת היישוב והן ברנר וחבירו פעלו מתוך מותך מודעות לסתירה העצומה של יווותה את כל פועלותם, סתריה בין הזרים לבין האפרים של דפוסי הקיטים של המרכז הספרותי בארץ ישראל, אך גם דרשת מהעסקים במלאה נכוונות למעורבות רבה ולהקרכה אישית עצומה. לא לשואה יכול היה ברנר לפ██וק לאחר פשית הרגל של "אחדות העבודה" כי "שבילי אין לא עם ולא עולם", ולא לשואה יכול היה לתאר את עצמו במאכתו אל מוחם פוזנסקי באופן הזה:

... והנני הדוי והсхוף עבד ספרותנו, י.ח.ב.

* הרצאה בטקס חילוקת תעוזות של בית הספר לספרנות, ארכיוונאות וميدע, האוניברסיטה העברית, ירושלים, 30.5.1995.

תורботיים, הן שהיוו את המשגרת לפעולות העשירה של הספר והספרות. הייתה להchosות אלה זיקה عمוקה לשני גורמים מרכזיים: האחד היה גיססתם של המרכזים הספרותיים באירופה, והאחר היה הסטאטוס הגובה שהוענק בספר ובספרות בתודעה של החברה באותה תקופה.

הסטאטוס הגובה של הספר והספרות הוא גם זה שיכול להסביר את נסונותם של ספרים רבים לפחות על בסיס אידיאולוגי, לא כל סיכוי לTAGMOL ספרי; המעד הגבוה שהעניק לספר בזכותו יוויתו ספר היה בבחינת זכיה במשהו שהוא אולי לא פחות חשוב. הסטאטוס הגבוה של הספרות ושל הספר הוא ככל הנראה העמדת מאחריו הספר שלפניינו על ברנر.

ביום ט' כסלו התרע"ט שלח ברנר לוועד המפקח על הגימנסיה העברית ביפו את המכתב הזה המציין הימים בארכיוון הפרטיו של שלמה שבא:

אנ! לפני שנתיים יצא בשבי לי מן הגימנסיה סכום ידוע (עד לחשבון) לכפר הצבא. בתרור משוכן לך ממי כתבי של תרגום הספר "החתא ונעשרה". עכשווי, שעת המשב קרובה לעבר, ואני בתרור מורה ובתרור מתרגם, נמצא ברשותו של ייoud החנוך" באופן שהחוורות שלו יכולו תמיד להיות נפרעים בשלומות, הנני חושב, שאן שום טעם להחזקת משוכן משל, כערובה לבתוון הסכום הניל', ואני מבקש את כי הוועד המפקח להזכיר לי את הכת"י. מוקן שהוא לא יגע בעצם חובתו לפניו את הסכום לפי חשבונו שיעשה.

הסטאטוס הגבוה הזה של הספרות נבע מכך, שהספרות התרבותית נתפסה באותו שנים לא רק כחיל אינטגרלי מתחילה התהיה ומתחילה הקמו של היישוב אלא אף כתהיליך שאי אפשר בלבד. התרבות העברית נתפסה כמבטאה במידה הרבה ביותר את ההצלחה או את הכישלון להקים חברה לאומית בארץ ישראל, וכך היה חלק ניכר מהיישוב מוקן להקדיש לה משאבים גשמיים ורוחניים רבים כל כך. רק הסטאטוס הגבוה שבאמצע שנות מלחמת העולם הראשונה, כאשר היישוב בארץ סבל מחרפת רעב, הקדיש המשרד הארץ ישראלי חלק מזמן לדיווני הועדה לענייני תרגום. ועד זה, שכמה כדי להמשיך את הפעילות התרבותית בארץ גם בתקופת המלחמה וכדי לספק פרנסה לסופרים שישבו כאן, יזמה מפעל תרגומים גדול בהיקפו אפילו במונחים אבסולוטיים; המטרה הייתה לספק את כל צרכיו של קהיל הקוראים בערבית ולהוכיח בعين את אפשרות קיומה של תרבות עברית מלאה.

היהתי רוצה לרענן את זיכרונו בכמה מן הידועים שבסיפוריו ההקרבה, ההתמכרות והלהיותם שהיוו כרכוכים בנוייה של התרבות בכל וספרות בפרט, לא רק מפני שהם כל כך נוגעים ללב, אלא גם בגל הRELONCIOSITY שלהם לדיווננו. הסיפור של עגנון על ברנر, שהוזכר בתחילת דברי, קביעה של ברש במאכתם בורלא: "אבל השוק הא"י הוא, כמובן, מוגבל מאד, בייחוד בשבייל דMRI ספרות טהורה, וע"כ אי אפשר

YAD LAKORE

ISRAEL JOURNAL OF LIBRARY,
INFORMATION AND ARCHIVE SCIENCE

Volume 29

December 1995